

KUTADGU BİLİG'DE ODGURMIŞ'IN KİŞİLİĞİ

SAADET ÇAĞATAY

Karşılıklı konuşma üzerine kurulmuş olan Kutadgu Bilig'in dört şahsını rollerine göre birbirinden ayırdetmek güçtür. Çünkü burada yeni edebî eserlerde bulunan psikolojik tip ayrılığı yok, ancak ad ve rütbe ayrılığı vardır. Fakat bu tipler bazı bablarla birbirinden ayırt edilmişlerdir. Meselâ XIII-XX ye kadar olan bablarda hükümdar Küntogdı ile vezir Aytoldı'nın karşılıklı konuşmalarında devletin ve adaletin esasları üzerinde durularak bir hükümdarın ne gibi vazifeleri olduğu anlatılır. Bundan sonraki bahislerde devletçilik üzerindeki görüşler 38. baba kadar devam eder ve devlet erkânı üzerinde durulur. Buradan Aytoldı'nın ölümü ve bununla ilgili bahisler çıkarılırsa, yine devlet konuları üzerinde konuşulur. Beyliğe lâyük bir beyin nasıl olması gerektiğini, vezir olacak kimsenin, kumandan olacak kimsenin, ulu hâcibin, kapıcı başının, elçinin, kâtibin, hazinedarın, ahçı başının, içkici başının ve sonunda da hizmetkârların beyler üzerindeki haklarının neler olduğu teker teker sayılıp dökülür ve bunların vasıflarından bahsedilir. Bu bahislerden de anlaşıldığı gibi eserin yarısında Küntogdı, Aytoldı ve Ögdülmiş devlet idaresi ve erkânından söz ederler, bu üç kişi devlet idaresini temsil ederler. Eserin ikinci yarısında konuşmaya Odgurmuş da katılır. Başlıklardan da anlaşıldığı gibi burada halk tabakası ve türlü meslek zümreleri temsil ediliyor. Ögdülmiş halkla olan ilgileri Odgurmuş'a anlatır: Avam ile, aile ile, âlimler, tabibler, efsuncular, rüya tâbircileri, müneccimler, şairler, satıcılar, hayvan yetiştiricileri, zanaat erbabı ve fakirlerle olan münasebetler açıklanır. Bununla beraber içtimaî bünye içine giren konular da ele alınır. Meselâ nasıl evlenileceği, çocukların nasıl terbiye edileceği, hizmetçilere nasıl muamele edileceği öğretilir. Ögdülmiş daha evvelki bahislerde de devleti temsil ettiği gibi, burada devletin halk tabakasını temsil eder ve böylece bu bahislerin de yukarıya katıldığı görülür. Bundan sonra asıl bizi ilgilendiren şahıs Odgurmuş gelir. Eserin içinde olup biten ve buraya kadar olan konular, aşağı yukarı anlatıla ve anlaşılabilen bir durumdadır. Eserin mukaddimesinde de söylenildiği gibi, tiplerin taksimi bakımından hükümdar Küntogdı adaleti, vezir Aytoldı devleti, saadeti, onun halefi vezir Ögdülmiş aklı, Odgurmuş k a n a t i, temsil ederler.

R.R. Arat ise eserin mukaddimesinde, (KB I, XXX) Odgurmuş'ın *a k i b e t'* i temsil ettiğini savunur ve o bu sözcüğün yanlış okunduğundan husule geldiğini isbat etmeye çalışır. Akibet için Kutadgu Bilig'de

3087 *keçer dünya kodgil tile 'ukbini*
 kodu birmese dünya kodgay sini

Bu fani dünyayı bırak, ukbâyı dile; sen dünyayı bırakmazsan o seni bırakır.

3340 *bu dünya işinge katılmış kişi*
 kulamaz tapuğ birle 'ukbi işi

Bu dünya işine karışan kimse aynı zamanda ibâdet ve âhiret işini yerine getiremez.

3976 *özüng 'ukbi kolsa ay zahid bulur*
 muyan edgü mundın iletse bolur

Ey zâhid, sen âhireti istiyorsan, onu da bulursun; orada da nîmet ve sevâba nâil olabilirsin.

3657 *bayat birdi kulka iki köz kulak*
 biri dünya baksa biri 'ukbi bak

3658 *elig birdi iki sunup tutguka*
 biri dünyaka tut biri 'ukbika

Tanrı kula iki göz ve iki kulak verdi; biri ile bu dünyaya bakarsa, biri ile de âhirete bakmalıdır.

Uzanıp elde etmek için, insana iki el verdi; birini bu dünya için kullanırsan, birini de âhiret için kullan; gibi mısralarda rastlanır. Fakat Odgurmuş'ın bütün konuştukları gözden geçirildiği zaman, bu tâbir sözgelisi diğer birçok sözcüklerin arasında geçer. Şayet bu tâbir üzerinde saplanıp kalırsak, *k a n a a t* veya *a k i b e t'*i, birbirini takibeden hayat ve onun sonu olarak anlamak icabeder, her iki tâbire de eni sonu doğru tefsir edilmiş dememiz gerekir. *'ukb*, *'akibet*, *kanaat* bir felsefî veya hayatî anlam olarak izah edilmiş değildir. Bizi ilgilendiren cihet Odgurmuş'ın diğer üç tip kişi yanında *kana'at*'i veya *'akibet*'i temsil ettiğinden neyi anlamak gerektiğidir. Niçin onun ölümü vukubuluyor, niçin bu dört kişinin ikisi ölüyor? Altı bin küsur beyit yazan bir şair için

bunları öldürmeyecek beyitler yazmak da zor olmazdı, gibi düşüncelerin ortaya çıkmasıdır. Oğurmuş hakkında açık olarak bildiğimiz:

a) Onun bir zahid olup münzevî hayata karar vermiş olması.

b) Hükümdarın üç kerre onu davet etmiş olmasına rağmen, onun öbür üç tip üzerinde olan devlet işlerinden ve içtimaî hayattan ısrarla uzakta kalması.

c) Ögdülmiş'in ısrarla yanında kalmasını istemesine rağmen, kabul etmeyerek münzevî hayatta ölmesidir.

Bunlardan da şu anlaşılıyor ki, bu bir din adamıdır. Dünyadan ve onun zahmetli iş ve sorumluluklarından kendisini sıyırmıştır. Bundan sonra yine bir soru ortaya çıkıyor: Oğurmuş din adamı olarak hangi dini temsil ediyor?

Kutadgu Bilig ilk islâmî eser olarak bilinir. Başındaki yani I-III bablardaki konular bunu isbat eder gibi görünür. Oğurmuş'm ağzından da islâmîyete dair bazı cümleler söylenir. O, kendisi de gece gündüz ibadetle (*tapuğ*) meşguldür. Kardeşi Ögdülmiş yanına geldiği zaman da ibadeti bırakıp (3291), (5682) kapıyı açar. Yalnız bu ibadetin hangi dine dair ibadet olduğu bu eserde zikredilmiyor. Abdest alıp namaz kılmak işi (4962) birkaç kerre Ögdülmiş tarafından yapılır. Hükümdar Küntogdı'nın onun hakkında söylediği sözlerde o, oruç tutar ve namaz kılar (3227): Senin oradaki ibadetinin biri namaz biri de oruçtur ey oğul! 3982'de Ögdülmiş Oğurmuş'a hitaben *tilekin hac erse...* dileğin haccе gitmek ise bunun için mal ve servet lâzımdır, der. 3719, 3721'de de Tanrı'nın birliği üzerinde islâmî fikirler yine Oğurmuş'm ağzından söylenir: "Kendisi birdir, o bir ve vardır, kâdir ve hâkimdir ve her hususta tektir. Kendisinde acıkma ve doyma vasıfları bulunan kimseye kulluk etme!" 3753 - Oğurmuş'm hükümdara yazdığı mektupta kulluk için niye bir put ararsın! gibi bir cümle guya onun budizm'e karşı olduğunu gösterir.

Bütün bu bazı islâmî hükümlere rağmen, Oğurmuş'm sözleri silsile ile takib edildiği zaman, budizmle çok yakından ilgili ve hattâ budizmin temel emirlerinden olduğu ortaya çıkar. Burada bu fikirleri sıralayalım. Meselâ:

1. *Bu dünya bir zahmettir.* (6153): Bu dünya insanı Tanrı'dan uzaklaştırır; iyi işlere mani olur ve yapılmasına meydan vermez. (6152): Rahat, arzu ve bu nimetlerin hepsini terkedince, döneş dünya bana bu kapıyı kapadı. (6154): Bundan korktuğu için, ârif dünyayı bırakıp zahmeti tercih ederek dünyayı dolaşır durur. (6155): Biri dağda koşar, evi mağaradır; onun yediği ot kökü, içtiği yağmur suyudur. (6156): Biri Tanrı'ya karşı bu korku ve endişeyle bitkin bir halde çöllerde koşar. (6157): Biri çullara bürünmüş, biri gözünden yaş dökerek diyar diyar dolaşır. (6158): Biri yemek yemez kendini zayıf-

latır; biri gece yatmaz, ayakta durur. (6159): Uyanmış insanlar böyle yaşarlar; gafillerin gafili biz ise uykuya dalmışız.

2. *Bu dünya düşmandır.* (3589): Bu dünya bir düşman, vücut ise başka bir düşmandır. Bu iki düşmanın ağı her tarafa yayılmıştır. (5322): Bu dünya bir düşmandır, nefsin ise başka bir düşmandır. Bu iki düşmanın her yerde tuzağı hazırır. (5211): Din dalı ile dünya dalı birbirine karşıdır. İkisi birbirine yaklaşmaz. Bunların yolu birbirini keser. (5313): Biri yaklaşırsa, diğeri kaçar. İkisini birlikte tutmak isteyen kimse yolunu şaşırır. (5317): Dünya tokluğu hep açlıktan ibarettir. Onun huzuru, sevinci hep zahmettir. (4799): Bu dünyadan uzaklaşıp, ondan vazgeçmek lâzımdır, ancak böylelikle ukba elde edilebilir. (4808): Gerçek Tanrı sevgisinin girebilmesi için insan gönlünden bütün dünya arzularını çıkarıp atmalıdır. (4758): Ey oğul bu dünya bir kasırğa rüzgârıdır, o hiç bir yerde karar etmeyen bir gölgedir. (4761): Bana böyle bir dünyanın lüzumu yoktur. Bu sıtmaya benzeyen saadet nöbetini de istemem, ey kahraman yiğit! (4765): Giymek için koyun yünü ve yemek için arpa aşısı bana yeter; ey kardeş bu dünyadan başka bir şey beklemiyorum. (4766): Mağarada yaşayan merhametli ve takvâ sahibi insan ne der dinle! Dünyadan kendi hissemi aldım, kepekten yiyecek ile koyun yününden elbise bana yeter. (4768): Kepek yemeği benim için şekerden daha tatlıdır, bu beyaz sırmalı ipeklilere bedeldir. (5338): Dünyayı kurulu bir sofraya bil, insanlar hayat müddetince burada bulunan nimetlerden ne kadar yiyebilirler. (6383): Akıllı insan için dünya dikenlerle doludur; yere basınca ayağına batar, dikkat etmek lâzımdır. (6382): Bilgisiz için bu dünya cennettir; o huzur içinde avunur ve hiç bir şeye ihtiyaç hissetmeden yaşar. (6431): Ele geçen bu zamanı boşuna geçirmeden ibâdet etmelidir; insanın bu dünyadan elde edebileceği menfaat ancak budur.

3) *nefis ve heves*

3338: Dinimin selâmetini ve kendi menfaatimi (kardeş ve akrabalarından ayrılmakta 3337) gördüm.

3339: onun için kalkıp buraya geldim, halvete çekilip böylece Tanrı'ya ibadetle meşgul olmak istedim.

3342: İnsan ibadette zevk bulabilmek için, hevesin kafasını iyice ezmelidir...

3343: nefesine kapılan kimse din işini tam yapamaz.

3344: Din hevesin ve nefsin en büyük düşmanıdır. Bu ikisi ibadet etmeyen kulu yolundan şaşırır.

3345: nefesine kapılırsa insan, onun esiri olur, tenin arzusuna uyarsam beni kul eder.

3346: hevesin tesirinde kalma, akıl ile karar ver, ten baş kaldırırsa bilgi ile hâkim ol.

3347: Ben Tanrı kapısını tuttum, ona kulluk ediyorum. Bütün halkın toplanacağı hakiki kapı budur.

4) *Zevk ve safa* :

4771: Zevk-safa sürme, zevkin cezası çok ağırdır.

4773: İnsanlar ipekli ve sırmalı elbiseler giyerler, sen ancak vücudunu örtecek bir şeyle iktifa et!....

6118: Hava ve arzu peşinde koşma, nefesine mani ol!...

6120: Hava ve arzu peşinde koşmak çok zevklidir, fakat bu zevk için yarım ağır bir şekilde hesap sorulacaktır.

4727: Bu büyük yolda yalnız dinlenmek için biraz duran yolcu ev-bark yapmaz.

4728: Ben içimdeki bütün arzu ve dilekleri yokettim. Beni bırak, Tanrım bana yeter bir destektir.

4729: İnsanı kul eden bu ihtirastır, ben ihtirası bıraktım artık gözüm toktur.

5) *Çocuksuzluk, çocuk düşmandır ve döl bırakmamak meselesi* :

3380: Çoluk çocuk insana düşmandır, düşman neyine gerek? Düşmansız hayat sürmek daha iyidir.

3386: Evlenen kimseyi bir gemiye binmiş farzet, gemiye binen kimse denize açılır.

3387: Oğul, kız dünyaya gelirse gemisi parçalanır. Gemi parçalanınca su içinde kim diri kalır?

3388: Oğul, kız sahibi insanın kusuruna bakmamalı, evlât sahibinin yediği zehirdir.

6) *Vücut* :

6359: Bu vücut cefakâr ve küstahtır; cefacıya karşı cefa kıl ve kendine hâkim ol!...

6360: Bir kimse ne kadar vücudu sever ve ona iyilik ederse, o da ona o kadar cefa ve kötülük eder.

6367: Vücut doyar ve kanarsa, deve aygırı gibi olur...

6369: Vücudun deve aygırına döner ve enseni kalınlaştırırsa seni ateşe sürükler ve acı acı feryad ettirir.

3589: Bu dünya bir düşman, vücut ise başka bir düşmandır; bu iki düşmanın ağı her tarafa yayılmıştır.

3591: ...En sert ve kötü düşman vücuttur. En çok gürültü de ondan çıkar.

3595: Bana vücudum ısıdırıp ve zahmet çektirir.

3598: Ben bu vücudu yenip ona hâkim olamıyorum; merhametli Rab-bim, sen ona hâkim ol!

3601: Vücuda bak, tam bir av köpeği gibidir. Semirirse sahibinin hakkını tanımaz.

7) *Merhametli ol :*

6089: Her mahlûka karşı merhametli ol.

6102: ...Halk nazarında muteber kimse merhametli olan insandır.

8) *Cömert ol.*

6103: İnsanlık adını taşıyabilmek için iki şey lâzımdır. Biri merhametli olmak, biri de cömert olup mal dağıtmak.

6105: Cömert derler, cömert kimdir? Cömert canını feda ederek insanın hakkını veren insandır.

6106: Gümüş dağıtmak cömertlik değildir. Cömert halk için canını feda eder.

9) *Mal dağıt, mal toplama :*

5290: Çok altın gümüş toplayıp hazine yapma! Ne bulursan ver, çok dağıt!

5296: Ey zengin ve halkın seçkini! Bu serveti dağıt! Bol bol sevap al!

5300: Nihayet ölüm yakalayınca bu malın faydası yoktur. Malın geri kalacak ve artık onun zevkini süremiyeceksin.

10) *Ölümsüz hayat :*

(3756): Ben ölümsüz hayat isterim. İhtiyarlığı olmayan bir gençlik dile-rim.

(5571): Kim ölür de hayır dua ile anılırsa, o yeniden doğarak tekrar hayat bulmuş olur.

Bütün bunlara yine K.B. de kullanılan bazı sözcükleri eklemek mümkündür. Meselâ Allah veya Tanrı için en çok geçen sözcük *bayat*'tir. Sonra i d i,

u g a n ve tek tük t e n g r i kullanılır. B a y a t için 'e s k i, devamlı, ezelden beri bilinen' anlamları budizm'de kullanılan ö d s ü z "zamansız, zamanla tahdit edilmeyen" sözcüğünün karşılığı düşünülerek alınmış olabilir. Tengri ve i d i ise budist metinlerinde de raslanır. B a y a t a t ı b i r l e başlanan mısralar da besmelenin tam çevirisi değildir. KB de mektup başlarında raslanan *bayat atı birle* (3715, 3188, 3897) gibi cümle ve konularda bundan sonra gelişen edebiyatta kullanılan besmele formülünün karşılığı olmadığını gösterir. Bunun gibi (1152) Tanrıya şükran olarak kullanılan *törütting igitting bedütting mini* "yarattın besledin ve beni büyüttün; 3741: *bayatka sığındım özüg bekledim* "Tanrıya sığındım nefsim hâkim oldum" gibi cümleler de islâmiyetten ziyade budist formüllerine benzemektedirler.

Odgurmuş'un adı da düşündürücüdür. K.B. de *od-uğ* "uyanık" anlamında sık sık geçer. Aynı kökten olan *o d -ğur* - bir faktitiftir. Her halde *u y a n - kökün*ü daha da kuvvetlendiren bir anlamda 'uyandırılmış, çok uyanık' olacaktır. Hükümdarla olan buluşmasında hükümdar Odgurmuş'u güzel ve gösterişli bir insan olarak gördüğünden, adının da ona çok yakıştığını söyler. 5102, 5104 Dahası var: *Buddha, Gautama* gibi Put'un lakableri, *uyanık, bilgili, uyan-dırılmış* anlamlarındadır. Odgurmuş'un yanında bulunan ve hizmetkârı olan, eserde ancak bir iki kere görünen kimsenin adı da *Kumaru*'dur. Odgurmuş'un ölümünü akrabası olan Ögdülmiş'e o haber veriyor. Acaba bu ad tesadüfi bir ad mıdır? Buda'nın çok sevdiği, bazı rivayetlere göre, yeğeni, genç müridi ve şakirdinin adı Hintçe *Ananda* fakat, Tibet dilinde *Kun gah vo* (bkz. Fr. Koeppen Religion des Buddha s. 102 - not 5) dur. Tibet, budist olan Doğu Türkistanın Güney Doğu komşusudur. Doğu Türkistan'da budizmin yayılmasında Tibet'in de şüphesiz hissesi vardır. Onun için *Ananda* adı bilindiği gibi, *Kungavo* adı da bilinmiş olacaktır. Bu sözcükteki *ng* sesinin *m* oluşu nazal bir ses olarak $\tilde{n} > n, > m$ zor değildir. bk. M. R ä s ä n e n Lautgeschichte s. 196. domuz < toñuz; Çag. *sümüük* ∞ *sömek* ∞ *süñük*; *gömlek* < *könlek* gibi. Zor olan *v* nin *r* oluşudur ki (bk. Oguz Kagan 8. s. 1. not *yar > ya; v* yarı vokal olarak *y* olabilir. Meselâ *äv > öv > öy. tävä > töyä > tögä > tüyö, > tüö* gibi) yabancı bir kelimedede *H i a t u s* düşünülebilir.

Diğer taraftan Uygurcada (Hüen 20. s. not 12) *Kumari* < skr. *Kumāra* "şahıs adı, prens ve erkek çocuk"tur. Hüen-Tsang Biografisi'nde ise Doğu Hindistan'ın Kāmarūpa eyaletinin (Brahmaputra civarında, Nālanda adlı manastırın kuzey-doğusunda bulunur) kralının adıdır. Metinde bu kralın budizm'in sadık müminlerinden olduğu anlaşılıyor. Bunun gibi bir isim olan *Kumar-arşlan* (Pfahl 28, 38) yine bir şahıs adıdır. Böylece bu isim ile Odgurmuş ve Buddha'nın yaveri sembolik olarak birbirine benzetilmiş olsa gerek.

Odgurmuş hükümdarı ziyaret için gece saatini seçiyor (5028), ona geceleyin nasihatler veriyor. Bunun karşılığı olarak Buddha da geceleri dolaşır. Geceleyin evinden kaçır. Buddha'nın islâm dini alanında bir taklitçisi olan İbrahim Edhem ve onun efsanesi de buna benzer. Horasan'ın şevketli hükümdarı İbrahim Edhem geceleyin uzaktan sesler duyar. Bir ses onu inzivaya çağırır. Nihayet o dayanamadan geceleyin tacını tahtını bırakıp zâhid olur.

Son olarak Odgurmuş rüyasında (6036, 6046, 6064) gördüğü göğe uçması da putun uçmasını hatırlatır. Bunun gibi 208'de bilgi ile göğe yol bulunur, gibi rüyanın iki türlü yorumlanması da dikkati çeker. Birini Odgurmuş ve bir diğeri de Ögdülmiş kendi açısından yorumlarlar. Belki bu iş burada ölüm döşeginde olan birisini tesellidir. Fakat fikirler ayrılırlar. Bu da, her halde iki türlü dinî görüşe delâlet eder.

Böylece Odgurmuş'ın kişiliği diğeri üç tipe göre budizmi veya hiç değilse şayet müslüman oldu ise de, gizlice eski dini, Buda taraftarlarını temsil ettiğini bu devir islâm zâhidlerinin budizm'den ayrılmadıklarını göstermektedir. Şayanı dikkat olan bir husus da Odgurmuş'tan miras olarak tek bir değnek ile bir çanak (6332-26) kalmış olmasıdır. Bu değneği hükümdar alıyor. Çanak ise kardeşine kahyor.

K.B. nin fikir bakımından yeni devri temsil eden harika bir bölümü hükümdarın Odgurmuş'a yazdığı ilk mektubudur. XI. yüzyılda yazılmış olan bu eserde bugünün, XX. yüzyılın felsefesine lâyık olan dünyaya doğru ve onun sorumluluklarına yönelen harika fikirleriyle budizmin köhne, tufeyli hayat görüşüne karşı, o zamandan itibaren nasıl mücadele edildiği anlaşılmaktadır. Hükümdar açıktan açığa bunlara karşı Odgurmuş'a hitaben ateş püskürmektedir. Hükümdar burada uyanık ve değerli bir insan olan Odgurmuş'u islâmiyete hizmet etmeğe davet etmektedir. Aynı şekilde (3439-41) Ögdülmiş de (burada hükümdara hitaben) zâhidliğe karşı konuşur. (5470-90) memleketi tanzim et, budizme karşı mücadele et, kâfirleri ez, burkanını kır, bunun için meyhaneleri ortadan kaldırmalı, kötü yerleri tasfiye et (5497-98); 5486: bunun yerine *mescid yap ve cemaat topla*, (3503-11) müslümanların işini gör; 3369 insan... başkalarına faydalı olmalıdır. (5555-56): Muhtesipler mescitleri cemaat ile dolu tutsunlar, gibi cümleler ile belki de Odgurmuş'a hitaben söyleyeceğini hükümdara söylüyor, veya Odgurmuş'ın bulunduğu müslüman olmayan Uygur memleketini ele geçirmek için mücadele etme fikrini aşıyor, bunlar çok dikkati çekici mısralardır.

Budizimle mücadele için söylenen bu sözler, o devrin henüz yeni atlatılmış kargaşalığı veya henüz islâmiyetin tam olarak budizme karşı koyamadığını

anlatan hususlar olsa gerek. (5555-56) da muhtesipler hakkındaki mısralarda: "Mescitleri cemaat ile dolu tutsunlar" cümlesi de manalıdır. V a m b e r y¹ Buhara'da misyoner Arapların putperest ahaliyi para ile camiye soktuklarını türlü kaynaklar göstererek anlatmaktadır, tabii bu durum buddistler için de vardı. Bu devirde halifelüğün Orta Asya'da islâmiyeti yaymak için büyük savaşlarla budizme karşı koyduğunu tarihten biliyoruz. Yine bu devirde Uygurlar iki devlet, iki içtimaî bünye halinde bir tarafta müslüman olan Karahanlıların idaresinde, diğer tarafta da budist olan özgür bir Uygur devleti halinde, birbirine din yüzünden düşman olarak yanyana yaşıyorlardı. Kaşgarlı Mahmud *Uyguryun-u kâfirun* şeklinde bunlardan bahseder. Bu Uygurlar müslüman (Uygurların) Türklerin imrendiği derecede kültürlü ve teşkilâth idiler. Bu zümre eski devri henüz unutmamış eski budist kültürünü devam ettiriyordu. (3526) da: Tanrıyım diyen insan dünyaya hakim olmak istedi ve it gibi öldü . . . cümleleri de bu devrin yalancı peygamberlerinden olan Mukanna'yı kastetse gerek². Fakat yine bu cümleler müslüman olmuş olan Türkler için Buddha'ya da işaret olabilir.

Akla gelen bir husus daha var: Acaba Odgurmuş, bu ayrı idare ile ayrı bir hayat yaşayan budist Uygurları mı temsil ediyor? Çünkü bilinen tarihi vakalara göre, onlarla birleşmek istemek, onları mağlup etmek, kendileri gibi yani Karahanlılar gibi, onları da müslümanlığa celbetmek dileği çok kuvvetli idi. Fakat bütün uğraşmalar boşa gitmişti. Uygurlar budizme sadık olarak özgürlüklerine, Çengiz ordusunun onları yağma edinceye ve devletlerine de son verinceye kadar devam etmişlerdir. KB'in yazılışı, bunların henüz özgür oldukları tarihe rastlar. KB'in şairi Yusuf da Odgurmuş'un ölümü ile, bu budist Türklerin kendiliklerinden yok olup, ölüp gitmelerini kastediyor gibi geliyor.

1. Geschichte Buchara's' 27. s. de puthanelerin yağması ve buradan alınan mücevherat ve onların yüksek fiyatlarından bahsedilir. 32-33. s. - Ahali müstevlilerin getirdikleri harp korkusu ve dehşetinden onların mecbur ettikleri islâm dinine karşı da mücadele açmıştır. Gecenin sükûneti ve karanlığı içinde gizli gizli eski dinlerine tapıyorlardı. Bu gizli ateşperest ibadetinin nişanı olarak bugün bile Buhara'da bir yer altı mescidi (Mogan mescidi) vardır. Burada ahali ateşe tapmıştır. Bunu farkedene Araplar Buharalıların evlerinin yarısını Araplara vermeğe mecbur tuttular. Bunlar, yeni islâmiyete geçen ahaliyi, kendi evleri içinde göz hapsinde tutan casuslardı. Bunlar namaz kılmayı da öğretiyorlar ve karşı gelenleri ihbar ediyorlardı. Buhara'da (712 M. de kurulmuş olan) Kuteybe mescidine cuma namazına gidenlere iki dirhem para veriliyordu. İlk zamanlarda namazın hareketleri (Rukû ve secde gibi) imamın kumandası ile öğretiliyordu.

2. Bkz. H. Vambery 'Geschichte Buchara's 1872, Stuttgart, 46-47 s. 767 de (VIII. yüzyılda) ortaya çıkan yalancı peygamber Mukanna (Haşim Bin Hekim) "ben sizin Allahımızım, ben bu dünyanın Allahıyım, ben kendimi nasıl istersem öyle adlandırırım" demiştir.

Çünkü onlar birçok mücadele ve uğraşmalara rağmen müslüman Türklerle barışıp birleşmek imkânını, belki isteseler dahi bulamıyorlar, hayat görüşü ve şartları ötekilerinkinden ayrı kalıyor.

İki ölüm meselesi de iki türlü hayat görüşünü birbirinden ayırt etmek için esere sokulmuş olsa gerek. Aytoldı bugün bile herkesin kendisi için de istediği ve imrendiği bir ölümle saltanat içinde ölüyor. Her çeşit tedavi (bkz. KB 1045-1066) çocuğuna karşı olan şefkat (1158, 1345, 1499-1500) onun ilerisini temin etmek gibi, çoluk çocuk hayatının istikbalini düşünmek (1482-1491), yani budizmde olmayan nesil yetiştirme konusunun da ele alınışı, islâmiyeti belirtmektedir³. Çocuksuzluğu dünya zahmetinden bir kurtuluş gibi gören ve her türlü dünya ve hayat ihtimamını reddeden Odgurmuş'ın yalnız başına ölmesi, birbirine zıd olan iki hayat felsefesini açıklamaktadır. Odgurmuş dünya nimetlerinden vazgeçmiş bir budist rahibidir. Hükümdara yazdığı mektupta (3753) "kulluk için niye bir put ararsın" gibi cümle sıkıştırılması, yine P u t'un aleyhine, onun ağzından söyletme gibi ve yine kimin neyi temsil ettiğini şaşırtma gibi gözüğe dahi, Odgurmuş ağzından söyletilen bahislerin büyük bir kısmı buna uymadığından, burada ya o zamanın bir politikası veya bazı sahifeler veya beyitlerin oynaması olarak kabul edebiliriz. Yukarda da değinildiği gibi, daha doğrusu tiplerin konuşmalarında konunun birbirinden ayırt edilemeyişi olarak görmek de düşünülebilir. Üstelik de bu gibi cümlelerin- bizi şaşırtmaktan ziyade -iki din, iki hayat görüşü zihniyetinin çarpıştığı sırada, birbirini ikna etmek için "ben Putun taraftarı değilim ibadeti Tanrıya bu yolda taparak icra ediyorum" gibi budist hayat görüşünde yaşayan yarı müslüman olan zahidlerin görüşünü belirtebileceğini göz önünde tutmalıyız.

Kısacası: Odgurmuş KB'de islâmiyeti değil, budizmi temsil etmektedir.

K A Y N A K L A R

R. R. ARAT, Kutadgu Bilig, I, İstanbul 1947, TDK yayını.

R. R. ARAT, Kutadgu Bilig, II, Ankara, 1959, TTK yayımlarından.

3. Çocuksuzluğu hor gören halk felsefesi çocuğu olanın bir dünyası kara, olmayanın iki dünyası kara gibi masallara geçen sözler de aile hayatını benimsemeyen budizme karşı bir mücadele ile başlamış hayat taraftarlığım ögmekten ileri gelmiş olsa gerek.

- C. BROCKELMANN, Mitteltürkischer Wortschatz nach Mahmud al-Kaşgaris Divan Lugat at-Türk Budapest, 1928.
- B. ATALAY, Divanü Lugat-it Türk tercümesi, I,II,III, Ankara 1940-1941.
- HÜEN = A.v. GABAIN, Die Uigurische Übersetzung der Biographie Hüen-Tsang, Berlin, Ak. 1935.
- Halil İNALCIK, Kutadgu Bilig'de Türk ve İran siyaset nazariye ve gelenekleri, R.R. Arat için (Armağan) T.K.A. Enstitüsü, Ankara, 1966.
- C. F. KÖPPEN, Die Religion des Buddha und ihre Entstehung, Berlin, 1857.
- Pfahl = F.W.K. MÜLLER, Zwei Pfahlinschriften aus den Turfanfunden, Ak. Berlin 1915.
- Lautgeschichte = M. RÄSÄNEN, Zur Lautgeschichte der Türkischen Sprachen. Helsinki 1949 Studia Orientalia XV.